

**BANKLARDA BUXGALTERIYA HUJJATLARI VA HUJJATLAR
AYLANISHINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI****Esanov Oybek Madatovich***Samarqand iqtisodiyot va servis instituti “Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida o‘qituvchisi***Turkmenbayev Salamat Azamat uli***Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi***Annotatsiya.**

Ushbu maqolada tijorat banklarida buxgalteriya hujjatlarini yuritish va hujjatlar aylanishini tashkil etishning nazariy asoslari, amaldagi muammolar hamda ularni hal etishga qaratilgan takliflar ko‘rib chiqilgan. Raqamli iqtisodiyot sharoitida bank hujjatlarini elektron shaklga o‘tkazish, hujjatlar aylanishini avtomatlashtirish va xalqa ro‘yxatlariga moslashtirish masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: *bank, buxgalteriya hujjatlari, hujjatlar aylanishi, birlamchi hujjatlar, elektron hujjat, moliyaviy hisobot, tijorat banki, audit, ichki nazorat, raqamli texnologiyalar.*

Abstract:

This article examines the theoretical foundations of accounting and document management in commercial banks, current problems, and proposals for their solution. Particular attention is paid to the issues of electronic conversion of bank documents, automation of document management, and adaptation to international standards in the context of the digital economy.

Keywords: *banking, accounting documents, document flow, primary documents, electronic document, financial reporting, commercial banking, audit, internal control, digital technologies.*

Kirish.

Zamonaviy bank tizimida buxgalteriya hujjatlarini to‘g‘ri tashkil etish va hujjatlar aylanishini samarali boshqarish bank faoliyatining ishonchliligini ta‘minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"gi PF-60-son Farmoni moliya tizimini modernizatsiya qilishni, jumladan bank sektorida raqamli texnologiyalarni joriy etishni ustuvor vazifa sifatida belgilab bergan Tijorat banklarida buxgalteriya hujjatlari nafaqat moliyaviy operatsiyalarni qayd etish vositasi, balki ichki nazoratni ta‘minlash, auditorlik tekshiruvlarini o‘tkazish va moliyaviy hisobotni shakllantirishning asosi

hisoblanadi. Shu boisdan ham bank hujjatlarini yuritish tizimini takomillashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining me'yoriy hujjatlari, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XMHS) va Bazal qo'mitasining tavsiyalari bank hujjatlarini yuritishga qo'yiladigan talablarni tobora kuchaytirmoqda. Bu esa mavzuning ilmiy va amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Bank buxgalteriyasi va hujjatlar aylanishi masalalari bir qator xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o'rganilgan. Xorijiy iqtisodchi olimlardan R.Anthony, D.Reece, F.Wood kabi mualliflar bank buxgalteriyasining nazariy asoslarini ishlab chiqqan bo'lsalar, G.S.Roberts, E.Hennie van Greuning xalqaro bank standartlari nuqtai nazaridan hujjatlar aylanishiga yondashganlar.

Mahalliy iqtisodchi olimlardan M.Q.Pardayev, K.B.Urazov, A.N.Xoliquloy, B.I.Isroilov, T.I.Yahyoyev singari olimlarning ilmiy tadqiqotlarida moliyaviy hujjatlarni yuritish va tahlil qilishning nazariy hamda amaliy jihatlari o'z aksini topgan.

Biroq bank sohasida hujjatlar aylanishini raqamlashtirish, elektron hujjat boshqaruvini joriy etish va xalqaro standartlarga moslashtirish masalalari hali yetarlicha o'rganilmagan. Aynan ushbu bo'shliqni to'ldirish maqolaning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, induksiya va deduksiya, abstrak-mantiqiy tahlil, tizimli yondashuv usullaridan foydalanilgan. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari moliyaviy hisobotlari, Markaziy bank statistik ma'lumotlari hamda xalqaro moliya institutlari tavsiyalari tahlil qilingan.

Tahlil va natijalar

Bank buxgalteriya hujjatlarining tasnifi va ahamiyati Bank buxgalteriyasida hujjatlar o'zining funksional vazifalariga ko'ra bir necha guruhga bo'linadi. Birlamchi hujjatlar bank operatsiyalarining to'g'ridan-to'g'ri asosi bo'lib, ularning to'g'ri tuzilishi va saqlanishi huquqiy jihatdan katta ahamiyatga ega.

Tijorat banklarida hujjatlar aylanishining samaradorligi bevosita quyidagi omillarga bog'liq:

hujjatlarni tuzish va tasdiqlash tartibining aniq belgilanishi;
hujjatlarni saqlash va arxivlashtirish tizimining mavjudligi;
elektron hujjat boshqaruv tizimlaridan foydalanish darajasi;
xodimlarning malakasi va mas'uliyati.

Hujjatlar aylanishini tashkil etishning amaldagi muammolari

O'zbekiston tijorat banklarida hujjatlar aylanishini tahlil qilish bir qator muammolarni aniqlash imkonini berdi. Birinchidan, ba'zi banklarda hujjatlarni qayta ishlash jarayoni hali ham qisman qo'lda amalga oshirilmoqda, bu esa xato va kechikishlar xavfini oshiradi. Ikkinchidan, elektron hujjat boshqaruv tizimlari bank bo'linmalari o'rtasida yetarlicha integratsiya qilinmagan.

Uchinchidan, hujjatlarni arxivlashtirishda yagona standartning yo'qligi moliyaviy tekshiruv va auditorlik jarayonlarini murakkablashtiradi. To'rtinchidan, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XMHS 9 "Moliyaviy instrumentlar") talablariga muvofiq hujjatlarni shakllantirishda qiyinchiliklar kuzatilmoqda.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida bank hujjatlarini elektron shaklga o'tkazish jarayoni tobora keng quloch yoymoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida bank sektorida ham elektron hujjat aylanishiga o'tish jadallashtirilmoqda.

Elektron hujjat boshqaruv tizimi (EHBT) joriy etilishi banklarga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

Birinchi imkoniyat – hujjatlarni real vaqtda qayta ishlash. Bu operatsiyalar tezligini oshirib, mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilaydi. Xususan, to'lov topshiriqnomasini qayta ishlash vaqti sezilarli qisqaradi.

Ikkinchi imkoniyat – xato va qalbakilashtirishlarni kamaytirish. Avtomatik tekshiruv algoritmlari orqali hujjatlardagi nomuvofiqliklar darhol aniqlanadi.

Uchinchi imkoniyat – audit izlarini saqlash. Barcha operatsiyalar tarixi elektron arxivda saqlanib, ularni istalgan vaqtda tekshirish mumkin bo'ladi.

To'rtinchi imkoniyat – xarajatlarni kamaytirish. Qog'oz hujjatlarni chop etish, saqlash va jismoniy transport qilish xarajatlari kamayadi.

Xalqaro tajriba va O'zbekiston banklariga tatbiq etish

Rivojlangan mamlakatlarda, xususan Germaniya, Yaponiya va Janubiy Koreyada bank hujjatlari aylanishi to'liq avtomatlashtirilgan bo'lib, sun'iy intellekt texnologiyalari asosida hujjatlarni tekshirish va tasniflash amalga oshirilmoqda [7]. Xitoy bank tizimida esa "Bank 4.0" konsepsiyasi doirasida hujjatsiz bank operatsiyalariga o'tish bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

O'zbekistonda ushbu tajribani joriy etish uchun bir necha bosqichli yondashuv tavsiya etiladi. Birinchi bosqichda (2024–2025) barcha tijorat banklarida yagona elektron hujjat boshqaruv tizimi standartini joriy etish maqsadga muvofiq. Ikkinchi bosqichda (2025–2026) banklararo hujjat almashinuvini to'liq avtomatlashtirish va Markaziy bank bilan integratsiyani ta'minlash lozim. Uchinchi bosqichda (2026–2030) sun'iy intellekt asosida hujjatlarni tekshirish va tahlil qilish tizimini shakllantirish ko'zda tutiladi.

Xulosa

O'tkazilgan tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin: O'zbekiston tijorat banklarida hujjatlar aylanishini raqamlashtirish va zamonaviy elektron boshqaruv tizimlarini joriy etish zarur bo'lib, bu bank xavfsizligini va moliyaviy hisobot sifatini oshiradi.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XMHS) talablariga muvofiq bank hujjatlarini shakllantirish uchun bank xodimlarini muntazam o'qitish va malakasini oshirish lozim. Markaziy bank tomonidan tijorat banklari uchun yagona hujjatlar aylanishi standartini ishlab chiqish va joriy etish bank nazoratini yanada samarali qiladi. Sun'iy intellekt va blokcheyn texnologiyalarini bank hujjatlariga tatbiq etish xalqaro tajribani o'rganish asosida bosqichma-bosqich amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. – 28.01.2022.
2. Bakiyeva X., Rizayev N. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Masalalar to'plami. -T.: TMI, 2007 y
3. Pardayev M.Q., Urazov K.B., Xoliquloy A.N. Moliyaviy va iqtisodiy ma'lumotlarni tahlil qilish. O'quv qo'llanma. – Samarqand: "Fan bulog'i", 2022. – 146 b.
4. Веремёнко С.А. Сюрпризы рейтинга коммерческих банков. Банковское дело. №2 2005.
5. Xolbekov R.O. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Darslik. - T.: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011 y
6. Bakiyeva X., Rizayev N. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Masalalar to'plami. -T.: TMI, 2007 y
7. Urazov K.B. Buxgalteriya hisobi va audit. Toshkent - 2004.